

**GREGORIO ARRUEren SANTA JENOBEBAZ
BESTE ZERBAIT**

Zarautz, 1990-IV-21

Maite Etxaniz

Hainbeste urtetan Zarautzen bizi izan zelarik bertako hizkeraz baliatu ote zen? Hauxe izan zen *Santa Jenobebaren Bizitza*-ren aurrean jartzekoan neure buruari egin nion lehen galdera, eta hona hemen, luze gabe, erantzuna, ondo baino hobeto Lino Akesolok liburuari egindako sarreran emana:

“...Ernaniar onen euskera, giputza dela erraz ulertzekoa da. Asko zor diola esango nuke Aita Kardaberaz eta Aita Mendibururenari; Lapurdi-aldeko aztarnaren bat ere ageriko zaio; baiña Arrueren euskera, geien batez bere erri ingurukoa da, iñolaz ere”.

Baina azterketa sakonagorik egin gabe, zaila iruditzen zaigu erabakitzea zer izan daitekeen Kardaberaren eragina eta zer hernaniar biek herri bereko hizkeraren iturritik edana. Dena den, ezin uka genezake asko dutela amankomunean, nahiz berezitasun nabarmenik ere izan. Argi dagoena, eta inolako dudarik gabe gainera, zera da, Arrue ezer gutxi baliatu zela Zarautz-ko hizkeraz.

Zaitegik ere aztertu zuen Arrueren hizkera, gehienetantsu zabarra eta mordoilokadak metaka omen dituen hizkera izan arren, “lore ezta” deitzen duena.

Hona hemen Arruek berak auzi honetaz esaniko hitzak:

“Euskeraren aldetik ipiñi nezakean, askoz errazago, alere, itz euskeratsugoakin, ta gizon adituai zerbait obeto irudi zegikien eran; baña oroiturik ez nijoala oyentzat, ezpada ez jakin, ezta irakurtzen ta irakurtzen dutenak zer esan nai duan doi doya aditzen duanarentzat eskribitzera, sayatu naiz alegiñaz, zuk adi zenzakean eran ipintzera”.

Gorago aipatutako sarrera horretan bertan, Lino Akesolok Gregorio Arrueren hizkeraren zenbait ezaugarri ematen dizkigu “Gregorio Arrue idazlearen Santa Jenobebaz zerbait” izenburupean. Bere lanari jarraipen bat eman nahian, gehien bat morfologiari baitagokio, sintaxiaz zerbait esan nahiko nuke. Baina ez da nere asmoa *Santa Jenobebaren Bizitza*-ren sintaxia zehatz mehatz aztertzea, interesgarri gerta daitezkeen zenbait ohar egitea baizik. Honetarako perpaus bakun eta koordinatuak hartu ditut aztergai, subordinazioak arreta haundiagorik merezi duela bai baitakit.

Halere, eta nere lantxo honekin ahalik eta ikuspeirik orokorra eskaini asmoz, hona hemen labur- labur menpeko perpausen zenbait ezaugarri:

1. Esaldi konpletiboak ematerakoan -eNIK ez du erabiltzen, iparraldeko ohiturari jarraituz:

(1) “Pozak onela izu zezakeala, uste ez nuen” (133. orr.).

Gehien darabilen menderagailua -eLA da, gehienetan bakarrik baina, eta ez gutxitan, perpaus hasieran EZEN duelarik.

(2) “Iruditzen zait esan nahi didazula...” (54. orr.).

(3) “Erantzungo dizuet ezen onek dakartzien gertakaririk andi edo printzipalenak guziz egiazkoak dirala,...” (34. orr.).

EZEN partikularen erabilera dela eta esan beharra dago ez Mendi-buru ezta Kardaberazengan ere, ez dugula horrelakorik topatuko.

Subjuntibozko adizkiez ere ematen ditu, atzean -eLA dutela beti:

(4) “Erregu zayezu gizonai eraman zaitzatela beragana” (93. orr.) eta adizki jokatu gabez ere bai:

(5) “Galdua zedukan ondra biurtzea agintzen zion” (51. orr.).

2. Erlatibozkoak osatzerakoan ohizkoa den bukaerazko -eN darabil, aldiz bakarrik, aldiz aurretik NOIZ, ZEÑA bezalako partikulez lagundurik:

(6) “Senar aiñ on bati zegokion erakoa zan”.

(7) “Etorriko da eguna, noiz eta emen arkitzen garenek pozezko malkoakin (...) esker milla emango diozkagun” (38. orr.).

(8) “Zeña baitari zeritzayon Drako” (45. orr.).

3. Izenlagun balioa duten -eLAKOz osatutako perpausak ere ageri dira:

(9) “Obeditzen ziolakoa egiten zuen” (45. orr.).

4. Zergatizko edo kausalak egiteko -eLAKO, -eNEZ GEROZ, ZEREN... -eN, eta NOLA... BAIT- ematen ditu oro har. Azken hau ez dugu

aurkituko Kardaberaz eta Mendibururen lanetan, On Manuel Lekuona eta Patxi Altunak diotenez.

Hona hemen adibide batzu:

(10) “Esker milla, Jauna, nere semetxoa eta ni gizonen atzaparretatik atera gaituzulako” (67. orr.).

(11) “Orren ona zarenez geroz ekaizkidatzu argi bat, tinteroa eta papera” (56. orr.).

(12) “Jainkoak guzia beiñoan eta begien itxi-idiki batean egiñ zeza-kean, zeren guzia dezakeana dan” (81. orr.).

(13) “Eta nola sillarik eta mairik ez baizeukan, eskribatu zuen sotargañean ondorengo karta au” (56. orr.).

“ALABAÑA” juntagailu adbersatibora ere jotzen du zenbaitetan kausa adierazteko:

(14) “Jenobebak ardiari, bere ondoan ipiñi eta bere onera erakarri nayez bere kalabazako esnetik aoan sartu zion, baiña alperrik, alabañan ordurako hilla zegoan” (85. orr.).

5. Kontsekutibetarako berriz, honako forma hauetara jotzen du: “ALATAN NON... -eN”, “AIÑ... NON...-eN”:

(15) “Alatan, non ama guziak beren alabai gauza on guzietarako ispillutzat (...) ipiñi oi zieten” (36. orr.).

(16) “Aiñ gozatsu aiñ amorez (...) hitzegin zien non bere etxeko-andreaz (...) prendatuak guziak geratu ziran” (39. orr.).

Baina batzutan menderagailurik gabe ere bai:

(17) “Alatan non bere ustean egiña daukaguna egingabe idukitzea-gatik, eskuko beatz bat emango likek” (36. orr.).

6. Denborazko perpausetarako makina bat molde desberdin erakusten dizkigu, baina honi deritzogu bitxiena:

A. erroa + “EZ” + “AL” + A. laguntzailea.

(18) “Neskatx onek Jenobebagandik aldegiñ ez al zuen, sartu ziran presondegi artara gizon armatu bi” (61. orr.).

7. Dagokigun azterketari ekiteko, zenbaitetan gipuzkeraz ohizkoa den izen sintagmaren ordena urratzen eta bizkaierazkora jotzen duela esango dugu, hala nola:

(19) “Zaldun bi” (40. orr.).

(20) “Gizon armatu bi” (61. orr.).

Kardaberazek ere ematen digu honelakorik:

(21) “Gauza bi alere onen gañean ciertoac dira”.

Beste kasuren batzutan ere aldatzen du elementuen ordena:

(22) “Bakarrik zugan pentsatuko det” (49. orr.).

(23) “Asko milla gizon” (91. orr.).

Ezezko esaldietan, eta adizki perifrastikoez soilik arituko gara piskatean, ez du beti aditz laguntzailea aurreratzen, maiz irakur daitezkeelarik honelakoak:

(24) “Gordetzen ez nau” (41. orr.).

(25) “Uzten eztit” (56. orr.).

Kardaberaz eta Mendibururengan ere aurki ditzakegu antzekoak:

(26) “Izan eztu”.

(27) “Escatzen ez dizu” hernaniarrarenak, eta

(28) “Eguiten ez dute”.

(29) “Ecusten ez dugu” oiartzuarrarenak.

Ez dira bakarrak ordea, hona ordenaren ez aldatze horretaz zer dioen Patxi Altunak *Mendibururen Idazlan Argitaragabeak*-ei egindako sarreran, eta ematen duen adibidea:

“Añibarrok, Asteasuko Agirrek eta bezalaxe, ezezko per-pausetan partizipioa eta laguntzailea trukatu gabe ematen ditu maiz, beste batzuetan ez, ordea”.

(30) “Cenzanz andiric ez duèn bacatariaç ez du anitz beguiratzen becatuz galdu duèn cerura ta damu andiric arcen ez du hura galduta; cerura baño gueiago beguiratzen ez du bere becatu beràz irabaci duèn sulece infernura ta ez dute anitz izutzen...”.

Iparraldera jotzen badugu, aurkituko ditugu honelako egiturak, hau da Txomin Peillenek dioena Egiategiz eta haren ezezko perpausez:

“...Ezezko esaldian aditz ezezduna azkenean jartzen du (31) ohoiak eskilima hek atzürka e’litiro”.

Baina hau ez da beti gertatzen Egiategigan, ikus beste hauek:

(32) “Deusere etziela resolbitzen aiten thonbetan jarririk baizik”.

(33) “Egündano etzait bürian sarthü”.

Ez da batere erraza fenomeno hau azaltzea, legerik ez, baina halako joeraren batzu aurkitu ditugu Arrueren kasuan, aditz laguntzailea noiz aurreratzen duen zehatz-mehatz jakiteko ezpada ere, susmatzeko bai. behintzat.

Gorago aipatutako autoreek bi egitura motak noiznahi ematen dituzte, Arruek aldiz, gehienetan trukaketarik gabekoa ematen du, beraz, errazago gertatuko zaigu ohizko leku aldaketa noiz egiten duen azaltzea, alderantzizkoa baino.

Aginterazko adizkietan, aurreratzen du aditz laguntzailea:

(34) “Ezezazu arren iñor sentenziatu” (57. orr.).

(35) “Ama, etzazu negarrik egin” (54. orr.).

(36) “Nire lepoa ebakiko didatenai ere ez egiezu ezer egiñ” (58. orr.).

Galderazko perpausetan ere bai:

(37) “Ezta eztezu begiratzen toki zeñ izugarrian gauden?” (53. orr.).

(38) “Eztezu aditzen?” (78. orr.).

Baina ez beti:

(39) “Esan etzidazun au?” (91. orr.).

Adierazkorretan ere honelakorik aurkitu dugu, baina hain gutxi izanik, salbuespen gisa har genitzake:

(40) “Ez det nai eraman” (58. orr.).

(41) “Eta ez diozute begiratzen” (127. orr.).

Gainontzekoetan, batzutan sintaxiak beharturik:

(42) “Etortzen etziranak” (83. orr.)

eta bestetan ageriko arrazoirik gabe, ez du erroa eta laguntzailearen arteko trukaketarik egiten:

(43) “Pinturak zer dan ezagungo ez luke” (34. orr.).

(44) “Jenobebak neskatz(a) au ezagutu etzuen” (127. orr.).

Adibideak ematen jarrai genezake, baina ikus beste hau non bi erabilerak perpaus berean azaltzen diren:

(45) “Ez det nai eraman eternidadera iñorentzat gorrotorik, eta odol tanto bakarrak ere nigatik ixuri bear eztu” (58. orr.).

“Ixuri bear eztu” eman duen bezalaxe goragoko “ez det nai eraman”en partez “eraman nai ez det” eman zezakeen.

Jakina da oro har ezezko perpausetan galdegaia laguntzailea eta erroaren artean doala, baina aditz laguntzailea aurreratzen ez denean erroa eta honen artean ez da ezer tartekatzen “ez” aditzlaguna ezpada, noski. Baiezko adizkietan ere bi elementu hauen artean ez dugu besterik sartzen (“omen”, “ohi”, “al”, “ote” eta “ari” bezalakoak ezik) beraz, badirudi galdegaiari dagokionez, ezezko hauek baiezko adizkiek bezalaxe jokaten dutela, hau da, eten baten ondoren aditza bera edota bere ezezkotasuna dirateke galdegai, eta gainontzekoetan, aditzaren azentupean, hitz andana berean ahoskatu eta bere ezkerretara doan elementua.

Adibidez:

(46) “Zuzaz aztuko ez naiz” (53. orr.).

(47) “Pozak onela izu zezakeala, uste ez nuen” (133. orr.).

Lehenengoan argi dago “zuzaz” dela galdegaia, gorago aipatutako baldintzak betetzen dituen neurrian behinik behin, ezin esan bait daiteke “aztuko zuzaz ez naiz” eta are gutxiago “aztuko ez zuzaz naiz”, eta “zuzaz” amaierara pasatuz gero berriz, argi legoke ez lukeela galdegai funtzioa beteko.

Bigarrenean aldiz, adizkiaren aurretik eten bat dagoenez, bere ezkerretara doana ezin jo genezake galdegaitzat, baiezko perpaus batean joko ez genukeen bezala.

8. Perpaus koordinatueta pasatuz gero zenbait ohar egingo dugu kopulatiboez, Patxi Altunak dioen bezala, mendebaldeko euskalkietako hiztunoi belarrian min piska bat ematen diguten esaldiak aipatuz.

Arruek ez du “BAITA ERE”, “ERE BAI” formarik ematen, hauen orde “ERE” soilik erabiltzen du gehienetan, batzutan “ETA”z laguntzen badu ere:

(48) “Topatu zuen ere an inguruan” (71. orr.).

(49) “Zu beti gure ondoan zauzkagu, iñor bizi ezten eremu onetan eta neguko gau luze onen erdian ere” (74. orr.).

Ezezkoetan aldiz, honelakoekin egiten dugu topo: lehenengoa guztiz arrunta zaigu, bigarrena ez hainbeste:

(50) “Ezta bizirik geranik ere” (92. orr.).

(51) “Eta bere emaztearen hitzak aditzen ere etzituen” (115. orr.).

“ERE” perpaus amaieran “BAI” edo “EZ” gabe jartzeko ohitura hau ekialdekoa da, dena den, Mendiburuk ere jarraitzen dio:

(52) “Nior ere”.

(53) “Nioiz ere”.

Kardaberazek berriz bitara ematen digu:

(54) “Ta emen ere”.

(55) “Emen ere bai”.

9. Perpaus adbersatiboetara jotzen badugu, Kardaberaz eta Mendiburugan bezalaxe, gaur egun ahaztuxea dugun “EZPADA” juntagailuaren maiztasunaz ohartuko gara, Arrueren garaian bizi bizirik zegoen juntagailuaren maiztasunaz, hain zuzen ere:

(56) “Ez nigatik, ezpada nere seme gaxoaren errukiz”.

“BAIZIK” berriz, gaztelerazko “más que”, “salvo” emateko erabiltzen du gehienetan:

(57) “Alaba bat baizik etzuten” (35. orr.).

Esanahi berberaz hona hemen beste forma hauek, tartean “EZPADA” ere badagoelarik:

(58) “Ona besterik egiñ ez dik” (64. orr.).

(59) “Eta orroa izugarriak beste ezer” (67. orr.).

(60) “Zu beste iñor eztaukat” (48. orr.).

(61) “Toki una zeñ izugarria zan ezagutzeko ezpada serbitzen etzion” (47. orr.).

“ORDEA” juntagailuaz egiten duen erabilera arrotz gertatzen zaigu, bigarren perpausaren lehen sitagmaren ondoren edo ta azkenean jarri beharrean, honen buru buruan jartzen baitu, Axularrek bezalaxe:

(62) “Iñongo adiskidek ezin lagun legiket; ordea zure besoaren indarra galdu ez da” (48. orr.).

(63) “Nere antsia larriak emen itotzen dira; ordea zuk ikusten dituzu nere malkoak” (48. orr.).

10. Juntagailu disjuntibotzat “EDO” darabil gehienetan, “ALA” oso gutxitan, halere ez da Mendiburu bezain urrun joaten urritasun honetan, honek ez bait zuen “ALA”rik ematen, bere Idazlan Argitaragabeetan ikus daitekeen bezala.

Arrue aldiz, nahiz eta perpaus adierazkorretan ezezik, galderazkoe-tan ere “EDO” nahiago izan, “ALA”z ere baliatzen da:

(64) “Egia da, edo ez, edo ta nik ames egin ote det?” (144. orr.).

(65) “Etzuen begiratzen egitera zijoan gauza ona ote, edo gaiztoa zan; baizik irabazi edo atsegiñen bat emango ote zion ala ez” (44. orr.).

11. Bukatzeko “BADA” ondoriozko juntagailuaz hitz bi, juntagailu honek aurreko solasaren ondorioa edo ematen du, baina badu beste erabilerarik ere, batzutan, nahiz gaur egun zentzu hau galduxe dagoen, kausal esplikati boarena, eta bestetan betegarri soilarena.

Hiru erabilera hauek aurkitzen dira *Santa Jenobebaren Bizitza*-n.

Lehenengoa ondoriozkoa: gehienetan adizkiaren ondoren azalduko da juntagailua, baina baita perpaus hasieran ere:

(66) “Utzi zayegun bada gauza oyei” (118. orr.).

(67) “Bada orretzek hiri, seaskakoa intzala ainbeste on egin zian” (127. orr.).

Bigarrena, kausal esplikati bo: honetan, juntagailua menpeko perpausaren buruan azalduko da:

(68) “Zure semea ere hill bear da, bada kondeak beretzat ezagutu nai eztu” (56. orr.)

eta batzutan “bait-” menderagailuaz lagundurik:

(69) “Bada nola gauza ayek lenengo aldiz aditzen baizituen, biziro mella andia egin zioten” (101. orr.).

Eta azkena, betegarri gisakoa:

(70) “Agur bada” (59. orr.).

BIBLIOGRAFIA

ALTUNA, Patxi: “Juntagailu kopulati boak”.

ALTUNA, Patxi: “Perpaus adbersati boak”.

AROCENA, F.: “La versión guipuzcoana del «Peru Abarca» de Moguel, examen preliminar”, in BRSAP 1948 (165-194, 379-380. orr.).

ARRUE, Gregorio: *Santa Jenobebaren bizitza*, Klasikoak bilduma, Erein, 1987.

EGIATEGI, Jusef: *Filosofo huskaldunaren lehen ekheia*, Txomin Peillenek paratua, Euskaltzaindia, Bilbo 1983.

EUSKALTZAINDIA: *Euskal Gramatikaren lehen urratsak* I, II.

GOENAGA, Patxi: *Gramatika bideetan*, 2. argitalpena, EREIN, Donostia, 1984.

KARDABERAZ: *Euskararen Berri Onac*, Auspoa, Tolosa, 1984.

KARDABERAZ bilduma I: *Kardaberaz Aitari omenaldia*, Kardaberaz Bazkuna, Donostia, 1971.

MITXELENA, Koldo: *Historia de la literatura vasca*, Erein, Donostia, 1988.

ONAINDIA: *Euskal literatura*, I, 275-278. orr.

PATXI, Altunak paratua: *Mendiburen idazlan argitaragabeak*, Euskaltzaindia, Bilbo, 1982.

VILLASANTE: *Historia de la literatura vasca*, Ed. Aránzazu, 1979.

VILLASANTE: *Sintaxis de la oración compuesta*, Ed. Franciscana de Aránzazu, 1976.

ZAITEGI: "Idazti baten eungarren urteburuan", in *Euzko Gogo* 1958 (387-419. orr.).